

С. В. Майстро,
д. держ. упр., доц.,
професор кафедри економічної політики ХарРІ НАДУ;
М. Г. Хірамагомедов,
здобувач кафедри економічної політики ХарРІ НАДУ,
м. Харків

РИНОК ЗЕРНА В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМКИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Проаналізовано сучасний стан та рівень розвитку ринку зерна в Україні. Виділено проблемні аспекти та протиріччя системи державного регулювання ринку зерна. Визначено основні напрямки удосконалення державного регулювання ринку зерна в сучасних умовах.

Ключові слова: ринок зерна; механізми державного регулювання; ринкова інфраструктура; кон'юнктура ринку; баланс зерна.

Зернове господарство України є стратегічною галуззю економіки. Адже ринок зерна – це основа стабільності продовольчого ринку, джерело не тільки виробництва хлібобулочних виробів, але й кормова база для виробництва тваринницької продукції, а також сировини для переробної промисловості. Тому питання державного регулювання ринку зерна є надзвичайно актуальним, особливо в умовах глобальної продовольчої кризи.

Значна кількість науковців переймалася дослідженням питань державного регулювання формування та розвитку ринку зерна. Серед численних наукових розробок подібного спрямування можна виокремити праці таких учених, як П. Гайдуцький, І. Кириленко, М. Лобас, Т. Лозинська, П. Саблук та ін. [4; 5; 9].

Однак чимало питань стосовно напрямків удосконалення механізмів державного регулювання ринку зерна, визначення найбільш дієвих та результативних інструментів державного регулювання цього сектора економіки в сучасних умовах залишаються недостатньо дослідженими.

Метою статті є визначення сучасного рівня розвитку ринку зерна в Україні та напрямків державного регулювання в сучасних умовах.

Соціально-економічна криза в Україні кінця 90-х рр. ХХ ст. вплинула як на розвиток сільського господарства в цілому, так і на виробництво зерна,

зокрема. Якщо в 1986 – 1991 рр. виробництво зерна в країні в середньому становило 47,4 млн т, то в 1991 – 1995 рр. – 38 млн т, а у 2000 р. – тільки 24,5 млн т. І лише в останні роки виробництво зерна динамічно зростає: у 2010 р. – 39,3 млн т, у 2011 р. – 56,7 млн т (табл. 1) [10].

У 2011 р. під зерновими культурами було зайнято 15,7 млн га (56,7 % загальної посівної площі), що на 4,2 % більше ніж у 2010 р. Частка озимих культур у зерновому кліні склала 51,0 % (8,0 млн га), з яких під пшеницею було зайнято 6,5 млн га (81 % площ); ярих культур – 49,0 % (7,7 млн га) [11].

У 2011 р. зернові й зернобобові культури вирощували 36,5 тис. аграрних підприємств. Слід зазначити, що продуктивність великотоварних підприємств значно вища за середній показник по цій категорії виробників. Так, 2,3 тис. виробників зернових і зернобобових культур з обсягом виробництва понад 5,0 тис. т кожний отримали з гектара на 10,5 ц збіжжя більше, ніж у середньому по аграрних підприємствах.

Таблиця 1

Баланс зерна (в т. ч. продукти переробки зерна в перерахунку на зерно), тис. т

<i>Показники</i>	<i>1995 р.</i>	<i>2000 р.</i>	<i>2005 р.</i>	<i>2010 р.</i>	<i>2011 р.</i>	<i>2011 р. у % (разах) до 1995 р.</i>
Виробництво	33930	24459	38016	39271	56747	167,2
Зміна запасів на кінець року	- 757	1329	- 314	- 2054	12784	X
Імпорт	200	1010	226	175	273	136,5
Усього ресурсів	34887	24140	38556	41500	44236	126,8
Експорт	814	1330	12650	14239	14825	18,2 р.
Витрачено на корм	18527	11056	13817	14787	16334	88,2
Витрачено на посів	4600	3597	3294	3222	3226	70,1
Втрати	1220	309	375	794	1570	128,7
Переробка на нехарчові цілі	876	100	670	1650	1551	177,1
Фонд споживання	8850	7748	7750	6808	6730	76,0

Слід зазначити, що у 2011 р. отримано рекордний за роки незалежності врожай зернових і зернобобових культур (у 2008 р. було 53,3 млн, у 1990 р. – 51,0 млн т) переважно за рахунок підвищення їхньої врожайності до середньосвітового рівня. Такий урожай зернових культур зумовлено, в першу чергу, значним зростанням виробництва зернової кукурудзи, питома вага якої досягла 40 % у загальному валовому зборі зерна (при середньому показнику за десять років 21 %). Зерна продовольчих культур зібрано 23,7 млн т (42 % загального обсягу), що на 34 % більше, ніж у 2010 р. [11].

Як наслідок, рівень самозабезпеченості України зерном у 2011 р. (відношення виробництва до внутрішнього використання в Україні, %) склав 192,9 % [10].

Завдяки цьому Україна перетворюється на потужного експортера зерна на світовому ринку. Так, у 2008 р. у країні зібрали 53,3 млн т і реалізували на зовнішньому ринку рекордні 26 млн т зерна, що становило близько 10 % усього світового експорту. Взагалі ж за останні роки доля країни у світовій торгівлі зерном збільшилася з 1 до 10 %. Україна входить до першої десятки експортерів пшениці, займає перше місце на світовому ринку з експорту ячменю [14]. При цьому вже зараз Україна експортує зерно практично в усі країни, які його імпортують: країни СНД, ЄС, Близького Сходу, країни басейну Тихого океану (імпортерами українського зерна є 78 країн) [8].

За підсумками 2011 р. експорт сільськогосподарської продукції (група 1-24 УКТ ЗЕД) склав \$12,8 млрд, імпорт – \$6,3 млрд, що забезпечило додаткове надходження валютної виручки в Україну у сумі \$6,5 млрд при загальному від'ємному зовнішньоторгівельному сальдо країни \$14,2 млрд. Така позитивна динаміка «аграрного» зовнішньоторгівельного сальдо була досягнута значною мірою за рахунок активного нарощування експорту зерна та технічних культур (до \$5,5 млрд) [13].

Слід зазначити, що в сучасних умовах на зерновий ринок України на глобальному рівні впливають такі головні фактори [6]:

1. Демографічний. За даними ООН, населення планети в найближчі 100 років збільшиться до 12-13 млрд людей (тобто вдвічі). Нині у світі виробляється більше 600 млн. т пшениці [10]. Тобто в найближчі 100 років у світовому масштабі необхідно збільшити виробництво пшениці на 500 – 600 млн т. Виконання такого завдання під силу таким країнам, як Україна, які мають відповідні земельні ресурси та нереалізований на сьогодні потенціал збільшення виробництва зерна (перш за все, за рівнем урожайності).

2. Енергетичний. Зернові культури використовуються біопаливною промисловістю при виробництві енергоресурсів, при цьому зменшується їх використання на продовольчі цілі, що призводить до збільшення дефіциту зерна і, відповідно, скорочення світових запасів.

Так, експерти ФАО прогнозують в 2012-2013 рр. зниження світового виробництва зерна на 2,7 % в порівнянні з рекордним урожаєм 2011-2012 рр., що приведе до зниження світових запасів на 25 млн т. Згідно звіту ФАО, у 2012-2013 рр. очікується скорочення світових запасів зернових на 5,6 % – до 499 млн т. При цьому світове виробництво зерна, згідно з прогнозами ФАО, у 2012 р. очікується в обсязі 2,29 млрд т, а світове споживання складе 2,32 млрд т [1].

3. Транснаціональний. Ринок зерна в Україні характеризується наявністю значної кількості ТНК, які збільшують свою присутність на ньому. В країні працює біля 10 потужних транснаціональних зернотрейдерів, які уміло використовують відсутність потужних конкурентів на внутрішньому ринку. Звідси – часто невиправдано низькі закупівельні ціни на зерно, що знижує прибутки сільгоспвиробників [3].

Так, рівень рентабельності виробництва зернових та зернобобових культур в сільськогосподарських підприємствах України у 2011 р. склав 26,1%, що хоча і є найвищим показником за останні 3 роки (2009 р. – 7,3 %, 2010 р. – 14,2 %, однак це значно нижче за показники рентабельності 1990 р. – 275,1%, 1995 р. – 85,6 %, 2000 р. – 64,8 % [10].

Причиною зниження прибутковості зернової галузі в останні роки є

нерозвиненість аграрного ринку й інфраструктури збуту зерна, відсутність дієвого механізму державного регулювання ціноутворення на зернову продукцію в умовах як надвиробництва зерна, так і неврожаю, високий рівень кредитних ставок і недосконалість бюджетної підтримки галузі.

Отже, державне регулювання ринку зерна в Україні в сучасних умовах не відіграє стимуляційної ролі щодо зерновиробництва і поки не здатне ефективно реагувати на виклики глобальної економіки. Тому на державному рівні доцільно сформулювати та задіяти ефективні механізми регулювання ринку зерна.

Нормативно-правове поле державного регулювання ринку зерна в Україні зараз представлено такими основними документами.

Закон “Про зерно та ринок зерна в Україні” визначає державну політику щодо розвитку ринку зерна як пріоритетного сектору економіки агропромислового комплексу України, який спрямований на створення правових, економічних та організаційних умов конкурентоспроможного виробництва і формування ринку зерна для забезпечення внутрішніх потреб держави у продовольчому, насінневому та фуражному зерні, нарощування його експертного потенціалу [2].

Указ Президента України “Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна” гарантує цивілізований рух зерна, прозору ринкову інфраструктуру, зниження негативних наслідків сезонних і кон’юнктурних коливань цін на зерно, підвищення рівня рентабельності та стимулювання його виробництва [7].

Політика державної підтримки нарощування зерновиробництва здійснюється Міністерством аграрної політики та продовольства України за такими основними напрямками:

- збільшення обсягів фінансування державних цільових програм;
- запровадження нових механізмів кредитування;
- посилення ролі Аграрного фонду у фінансуванні виробництва через механізми заготівлі майбутнього урожаю (строкові контракти);

- стимулювання залучення коштів на вітчизняних та закордонних (ПРО) фондових ринках;
- стимулювання приватних інвестицій (акціонування);
- податкове стимулювання;
- розвиток агрострахування [7].

Наукові установи Національної академії аграрних наук України разом з Міністерством аграрної політики та продовольства України розробили Програму «Зерно України – 2015», в якій визначено шляхи нарощування виробництва зерна, розкрито технологічні, економічні та нормативно-правові засади вирішення зернової проблеми. З прийняттям цієї Програми передбачається розробка і впровадження низки підзаконних актів:

- про державну і регіональну програми цільового розвитку зернового господарства;
- про встановлення паритетності цін на зерно та матеріально-технічні ресурси для зернового господарства;
- про стимулювання якості зерна та впровадження нових прогресивних технологічних процесів у вирощуванні, зберіганні, переробці і використанні зерна [7].

Прийнято інші нормативно-правові акти з метою стимулювання розвитку ринку зерна. Так, з боку Уряду надається підтримка сільськогосподарським товаровиробникам на виплату часткової компенсації витрат із посіву озимих культур, ярої пшениці, закупівлі мінеральних добрив вітчизняного виробництва.

Однак реалізація існуючих положень вищенаведених нормативно-правових документів досить часто знаходиться не на належному рівні, а недостатня системність та неузгодженість законодавства України, а також його вибіркоче виконання, має негативний вплив на зерновиробництво і потребує вдосконалення механізмів державного регулювання ринку зерна.

На наш погляд, політико-правовий та організаційно-інформаційний механізми державного регулювання ринку зерна мають реалізовуватись на

таких основних напрямках:

- створення системи моніторингу та прогнозування ринку;
- пошук та просування зерна на зовнішні ринки;
- стимулювання ринкового попиту на зерно як на внутрішньому, так і зовнішньому ринку;
- формування і розвиток інфраструктури зернового ринку, включаючи інформаційно-аналітичну систему, товарні біржі й оптові ринки, сільськогосподарські заготівельно-збутові та обслуговуючі кооперативи, агроторгові доми, ф'ючерсна торгівля тощо;
- захист інтересів вітчизняних виробників зерна на внутрішньому ринку та при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності;
- науково-технічне та інноваційне забезпечення розвитку ринку зерна;
- формування необхідної законодавчої та нормативно-правової бази та її гармонізація з вимогами Світової організації торгівлі.

Економічно-фінансовий механізм державного регулювання ринку зерна має спрямовуватись на узгодження цінової, бюджетної, податкової, кредитної політики, розвиток страхування в АПК.

Для стабілізації цін зернового ринку держава має здійснювати закупівельні (фінансові) і товарні інтервенції, координувати та узгоджувати цінову політику на загальнонаціональному та світовому ринках. При цьому доцільно враховувати досвід інших країн щодо застосування гарантованих, закупівельних, інтервенційних, заставних та інших видів цін.

Тобто основною функцією держави в регулюванні ринку зерна повинно залишатися передбачення ринкової ситуації. Від своєчасного виявлення змін на ринку зерна залежить ефективне оперативне втручання держави в ринкові процеси щодо експорту та імпорту зерна, додержання цінового паритету при міжгалузевому обміні продукцією, забезпечення потреб у зерні та продуктах його переробки за оптимальними цінами.

Має зрости роль державної підтримки зернового ринку, в тому числі за рахунок посилення ролі державних агентів (Аграрний фонд, Держрезерв,

ДАК “Хліб України”). Крім того, необхідно вдосконалити систему кредитування за рахунок комерційних банків, створенню умов для полегшеного доступу до кредитних ресурсів, введенню системи складських свідоцтв, які можуть використовуватись для отримання кредитів під заставу.

Адже, вітчизняним виробникам зерна важко конкурувати із закордонними через наявність значної різниці у вартості кредитних ресурсів для аграрного сектора. Так, кредити в ЄС, які надаються аграрному сектору, коштують від 2 до 4 %, у США – 0 %, в Україні – до 25-30 % річних [12].

Державна політика щодо створення умов для ефективного функціонування ринку зерна повинна реалізовуватись за такими напрямками:

- стимулювання пропозиції (інтенсифікація виробництва) та ринкового попиту на зерно (тваринництво, переробка, експорт);
- створення системи маркетингу зернового ринку (аналіз стану внутрішнього і зовнішніх ринків, пошук і просування зерна на зовнішні ринки, інформаційне й науково-технічне забезпечення функціонування зернового ринку);
- підготовка та вдосконалення законодавства, яке має визначати форми, методи і напрями державного регулювання ринку зерна;
- розвиток системи річкових і морських припортових елеваторів для стимулювання експорту зерна.

Державна політика на зерновому ринку в найближчій перспективі повинна будуватися з урахуванням впливу вищенаведених глобальних факторів, тим більше, що на сьогодні зерновиробництво в Україні перебуває в надзвичайно вигідному стартовому становищі, особливо в умовах глобальної продовольчої кризи. І держава може отримати значний зиск від збільшення виробництва зерна, що, безумовно, допоможе вирішити проблеми розвитку економіки в цілому (у тому числі соціальні та екологічні).

Отже, процес формування національного ринку зерна в умовах глобалізації поки що перебуває на стадії становлення, а тому цей ринок ще далеко не повною мірою забезпечує виконання покладених на нього функцій

і завдань, а саме баланс попиту та пропозиції, підвищення дохідності сільгоспвиробників, вирішення соціальних і екологічних проблем галузі. Завдання державного регулювання зернового ринку полягає у забезпеченні процесу його стійкого розвитку зі збереженням властивості екіфінальності - динамічної взаємодії його складових. Важливою умовою забезпечення стабільності ринку зерна має стати застосування дієвих механізмів державного регулювання, суть яких полягає в забезпеченні збалансованості кількісних та якісних параметрів попиту і пропозиції на продукцію, що й буде предметом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Всемирный индекс продовольственных цен снизился [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://forbes.ua/news/1341837-vsemirnyj-indeks-prodovolstvennyh-cen-snizilsya?utm_medium=newsnet=korrespondent.net.
2. Закон України “Про зерно та ринок зерна в Україні” від 04.08.2002 р. № 37-IV [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
3. Крупнейшие зернотрейдеры Украины [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://www.agroua.net/news/news_24610.html.
4. Лобас М. Г. Развитие зернового хозяйства / М. Г. Лобас. – К. : 1997. – 448 с.
5. Лозинська Т. М. Національний продовольчий ринок в умовах глобалізації : [моногр.] / Т. М. Лозинська. – Х. : Вид-во ХарPI НАДУ “Магістр”, 2007. – 272 с.
6. Майстро С. В. Національний аграрний ринок в умовах глобалізації: механізм державного регулювання : [моногр.] / С. В. Майстро. – Х. : Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2009. – 240 с.
7. Програма “Зерно України – 2015”. – К. : ДІА, 2011. – 48 с.
8. Рыбчинский С. Цены на пшеницу диктуют экспортеры / С. Рыбчинский // Инвест-газета. – 2006. – № 35 (561). – С. 11. – (5 сен.).
9. Саблук П. Т. Основи організації сільськогосподарського ринку / П. Т. Саблук, Д. Я. Карич, Ю. С. Коваленко. – К., 1997. – 188 с.
10. Сільське господарство України : Стат. щоріч. за 2011 рік / за заг. кер. Ю. М. Остапчука ; Держкомстат України. – К., 2012. – 386 с.
11. Сільське господарство України у 2011 році [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
12. Членство в СОТ: перспективи аграріїв // Уряд. кур’єр. – 2007 – № 223. – С. 5. – 28 листоп.
13. Щоденний внесок аграріїв до скарбниці України \$18 000 000 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://agroua.net/news/news_37709.html.
14. Яковлева Н. Зерно врятує Україну від дефолту [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://novynar.com.ua/analytics/economics/>.

Maistro S. V., Khiramahomedov M. H. Grain market in Ukraine: current status and state regulation directions.

The modern state and level of market development of corn in Ukraine is analysed. Problem aspects and contradictions of the system of government control of market of corn are selected. Basic directions of improvement of government control of market of corn in modern

terms are definite.

Key words: market of corn; machineries of government control; market infrastructure; conjuncture market; balance of corn.

Майстро С. В., Хирамагомедов М. Г. Рынок зерна в Украине: современное состояние и направления государственного регулирования.

Проанализировано современное состояние и уровень развития рынка зерна в Украине. Выделены проблемные аспекты и противоречия системы государственного регулирования рынка зерна. Определены основные направления усовершенствования государственного регулирования рынка зерна в современных условиях.

Ключевые слова: рынок зерна; механизмы государственного регулирования; рыночная инфраструктура; конъюнктура рынка; баланс зерна.